

Історія

УДК 94(477.411):008:725.945

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20525943>

**Парк Вічної Слави в Києві як простір політики пам'яті:
трансформація меморіальних назв і наративів**

Клименко Нінель Павлівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0002-4057-3626>

Савченко Світлана Володимирівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна, [https:// orcid.org/ 0000-0002-7123-9014](https://orcid.org/0000-0002-7123-9014)

Дудар Ольга Володимирівна,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
історичної та громадянської освіти Інституту післядипломної освіти,
Київський столичний університет імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна, <https://orcid.org/0000-0003-1715-480X>

Прийнято: 17.05.2026 | Опубліковано: 30.05.2026

Анотація. Актуальність представленого дослідження зумовлена необхідністю вивчення процесу декомунізації та деколонізації простору Парку Вічної Слави у Києві, виявленням того, як радянські меморіальні практики та ідеологічні наративи переосмислюються у сучасному українському суспільстві, як змінюється символічний зміст простору Парку та які нові моделі історичної пам'яті виникають і розвиваються внаслідок трансформації меморіального середовища. **Метою статті** є системний аналіз простору Парку Вічної Слави як місця пам'яті й об'єкта декомунізації та деколонізації в контексті політики пам'яті незалежної України. Такий аналіз зосереджено на трансформації меморіальних назв, символів і наративів у контексті декомунізації, деколонізації та сучасної російсько-української війни. **Методологія** дослідження ґрунтується на міждисциплінарному підході, що поєднує інструменти історичної науки, культурології, урбаністики та memory studies. У роботі використано такі методи: історико-генетичний метод – для аналізу формування Парку та еволюції його меморіального простору; історико-порівняльний метод – для зіставлення радянських і сучасних наративів пам'яті; дискурс-аналіз – для дослідження меморіальних назв, символів, публічних виступів, медійних та офіційних текстів; семіотичний аналіз – для інтерпретації символів, меморіальних знаків і просторових маркерів; просторовий (урбаністичний) аналіз – для вивчення Парку як елемента символічного ландшафту Києва; метод аналізу політики пам'яті – для визначення ролі державних інституцій, громадських ініціатив і суспільних практик у трансформації меморіального простору. Такий комплекс методів дає змогу розглядати Парк Вічної Слави не лише як історичний меморіал, а як динамічний простір взаємодії різних моделей історичної пам'яті, ідеологій та суспільних інтерпретацій минулого. **За результатами** дослідження встановлено, що Парк Вічної Слави в Києві як простір політики пам'яті перебуває у процесі

трансформації меморіального середовища та наративів пам'яті. Вперше систематизовано трансформацію меморіальних назв, символів і ритуалів, показано співіснування радянського та національного українського наративів пам'яті, а також роль релігійних практик у формуванні альтернативних моделей меморіального простору. У висновках доведено, що Парк функціонує як місце співіснування різних історичних наративів і дискурсів: радянського військово-героїчного, національного українського та релігійного, що створює багатошаровий символічний простір і відображає суперечливість суспільних уявлень про минуле.

Подальші дослідження можуть охоплювати інші меморіальні простори та соціологічні дослідження відвідувачів, що дасть змогу глибше зрозуміти механізми співіснування та конфліктів історичних наративів у сучасному публічному просторі.

Ключові слова: політика пам'яті, декомунізація, деколонізація, місця пам'яті, меморіальний простір, Київ, історична пам'ять, наративи.

The Park of Eternal Glory in Kyiv as a Space for the Politics of Memory: Transformation of Memorial Names and Narratives

Ninel Klymenko,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Department of the historical and civic education,
Institute of in-Service Training,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-4057-3626>

Svitlana Savchenko,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Department of the historical and civic education,
Institute of in-Service Training,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine, [https:// orcid.org/ 0000-0002-7123-9014](https://orcid.org/0000-0002-7123-9014)

Olga Dudar,

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,
Department of the historical and civic education,
Institute of in-Service Training,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-1715-480X>

Abstract. *The relevance of the presented research is due to the need to study the process of decommunization and decolonization of the space of the Park of Eternal Glory in Kyiv, to identify how Soviet memorial practices and ideological narratives are being reinterpreted in modern Ukrainian society, how the symbolic content of the park's space is changing, and what new models of historical memory emerge and develop as a result of the transformation of the memorial environment. The aim of the article is a systematic analysis of the space of the Park of Eternal Glory as a place of memory and an object of decommunization and decolonization within the framework of the memory policy of independent Ukraine. This analysis focuses on the transformation of memorial names, symbols, and narratives against the backdrop of decommunization, decolonization, and the ongoing Russian-Ukrainian war. The research methodology is based on an interdisciplinary approach that combines the tools of historical science, cultural studies, urban studies, and memory studies. The following methods were used in the work: the*

*historical-genetic method – to analyze the formation of the park and the evolution of its memorial space; the historical-comparative method – to compare Soviet and modern memory narratives; discourse analysis – to study memorial names, symbols, public speeches, media, and official texts; semiotic analysis – to interpret symbols, memorial signs, and spatial markers; spatial (urban) analysis – to study the park as an element of the symbolic landscape of Kyiv; and the memory policy analysis method – to determine the role of state institutions, public initiatives, and social practices in the transformation of the memorial space. Such a set of methods allows us to consider the Park of Eternal Glory not only as a historical memorial, but as a dynamic space for the interaction of different models of historical memory, ideologies, and social interpretations of the past. **The results of the study** show that the Park of Eternal Glory in Kyiv, as a space of memory politics, is undergoing a profound transformation of its memorial environment and memory narratives. For the first time, the transformation of memorial names, symbols, and rituals has been systematized, the coexistence of Soviet and national Ukrainian narratives of memory has been demonstrated, and the role of religious practices in the formation of alternative models of the memorial space has been revealed. **The conclusions** prove that the park functions as a site of coexistence for different historical narratives and discourses: Soviet military-heroic, national Ukrainian, and religious, which create a multilayered symbolic space and reflect the contradictions in public perceptions of the past. **Further research** may include other memorial spaces and sociological studies of visitors, which will provide a deeper understanding of the mechanisms of coexistence and conflicts of historical narratives in the modern public space.*

Keywords: *memory politics, decommunization, decolonization, places of memory, memorial space, Kyiv, historical memory, narratives.*

Постановка проблеми. Сьогодні, коли триває війна за українську ідентичність, війна за право нації на пам'ять про своє минуле, дослідження питання політики пам'яті набуває особливої актуальності. Трансформаційні зміни, що відбуваються у публічному та ландшафтному просторі міста Києва, фіксують так звану «війну пам'ятей» – ідеологічно-історичний двобій, на тлі якого формуються власний образ історії держави, її канонічні історичні зразки, нові смисли та наративи.

Політика пам'яті не тільки формує контекст минулих подій, а й сприяє посиленню національної свідомості та самоідентичності. Серед іншого проблема регулювання політики пам'яті стає предметом обговорення серед політичної еліти, ухвалюються закони, що регламентують цю сферу суспільного життя.

Та попри активні зміни у сферах меморіального законодавства, міської топоніміки та колективної пам'яті, простір Парку Слави в місті Києві дотепер залишається територією, на якій певною мірою зберігається радянська спадщина. Така ситуація зумовлює низку суперечностей між питаннями усунення ідеологічних маркерів тоталітарного минулого та його переосмислення, стаючи простором діалогу або конфлікту пам'ятей.

Актуальність теми також зумовлена процесом становлення української політичної нації та умовами російсько-української війни, що триває не лише на військовому фронті, а й в інформаційному, культурно-просвітницькому та інтелектуальному просторах, проявляючись у конфлікті пам'ятей і боротьбі за інтерпретацію історичного минулого.

Таким чином, дослідження простору Парку Вічної Слави в Києві як місця пам'яті є важливим для розуміння переосмислення радянського минулого, змін символічного ландшафту столиці та їхнього впливу на формування сучасної української ідентичності й історичної пам'яті.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематика політики пам'яті, декомунізації, деколонізації та трансформації історичних наративів в Україні є предметом активного наукового осмислення у сучасних гуманітарних і політичних дослідженнях. Аналіз наукових публікацій свідчить про наявність кількох основних дослідницьких підходів: нормативно-правового, політико-інституційного, ідеологічно-концептуального, постколоніального та порівняльного.

Першу групу становлять дослідження, присвячені аналізу державної політики пам'яті та її нормативно-правового забезпечення. Зокрема, С. Власенко розглядає інституційні та правові засади формування політики національної пам'яті у перші роки незалежності України, акцентуючи увагу на становленні державних механізмів регулювання історичної політики [1]. Подібний підхід простежується і в роботі Ю. Литвиновської, яка систематизує етапи реалізації політики пам'яті у 1991–2023 рр. [2]. Ключовим здобутком цих досліджень є чітка періодизація та аналіз нормативної бази, проте їх обмеженість локальними меморіальними просторами ускладнює розуміння функціонування політики пам'яті в міському середовищі.

Другу групу складають праці, що аналізують декомунізацію та деколонізацію в умовах сучасних політичних викликів. У роботі О. Бойка й О. Білана декомунізаційні процеси розглядаються як складова національної безпеки та протидії російській агресії, що підкреслює політичний і стратегічний характер політики пам'яті [3]. М. Зимовець і Г. Черевичний, у свою чергу, пропонують ширше трактування, розглядаючи декомунізацію як етап переходу до деколонізації та дерусифікації [4]. Порівняння підходів показує, що перша робота зосереджена на сучасному політичному контексті, друга – на понятійному апараті, проте обидві недостатньо враховують

урбаністичний вимір політики пам'яті та роль меморіальних об'єктів у трансформації історичних наративів.

Теоретико-концептуальний підхід до політики національної пам'яті представлено у роботах Т. Василевської та Т. Бевз, де її розглянуто як процес конструювання історичних смислів і символів [5]. Подібну проблематику розкривають В. Іваненко, В. Кривошеїн [6] та І. Ковальська-Павелко [7], які аналізують політику пам'яті в умовах інформаційної війни та «війн пам'яті». У порівняльному аспекті ці дослідження зосереджені переважно на макрорівні політики пам'яті, залишаючи поза увагою конкретні просторові практики меморіалізації.

Суттєвим теоретичним доповненням є монографія «Політика пам'яті в Україні: історичні наративи, стратегії впровадження в умовах війни та післявоєнного періоду» за редакцією І. Соляра, яка пропонує комплексний підхід до аналізу меморіальної політики [8]. У порівнянні з окремими статтями, монографія має ширший міждисциплінарний характер, проте також зосереджується переважно на загальнонаціональному рівні.

Концептуально важливими є дослідження, що розглядають політику пам'яті через призму постколоніальних студій та нових теоретичних підходів. Зокрема, О. Прохватилова вводить поняття «декомеморації», що дає змогу осмислити процес демонтажу радянських символів як складову культурної трансформації [9]. С. Ципанов аналізує історичну пам'ять у світлі постколоніальної теорії, підкреслюючи необхідність подолання імперських наративів [10]. Група вчених Н. Кузьмінець, О. Стадник та Т. Букіна акцентують увагу на впливі історичної пам'яті на сучасні суспільні процеси [11]. У порівняльному вимірі ці дослідження демонструють перехід від традиційного політичного аналізу до культурно-антропологічного та постколоніального підходу, однак вони недостатньо інтегрують просторовий аспект політики пам'яті.

Як наголошує І. Соляр, жодна наукова праця не може дати остаточних відповідей, кожна з представлених студій лише наближає нас до розуміння того, що пам'ять – це не лише історія, а й стратегія. Не лише аналіз минулого, а й інструмент конструювання майбутнього [8, С. 8].

Тому попри значну кількість досліджень політики пам'яті в Україні, недостатньо вивченими залишаються локальні меморіальні простори як майданчики трансформації історичних наративів, зокрема Парк Вічної Слави в Києві, де відбувається переосмислення символів і назв у контексті декомунізації та деколонізації. Медіа та офіційні інтернет-ресурси Києва висвітлюють процеси демонтажу радянської символіки та суспільну реакцію на ці зміни, формуючи важливу джерельну базу дослідження. Це дає змогу розглядати Парк Вічної Слави як цілісний простір політики пам'яті та сучасних деколонізаційних трансформацій.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри значну кількість досліджень, присвячених політиці пам'яті, декомунізації та трансформації символічного простору України, проблема функціонування Парку Вічної Слави в Києві як комплексного простору взаємодії різних історичних наративів залишається недостатньо дослідженою. У наукових працях увага переважно зосереджується на загальних процесах декомунізації, перейменуванні топонімів, трансформації міського простору або переосмисленні радянської меморіальної спадщини, тоді як Парк Вічної Слави розглядається фрагментарно або в загальному контексті меморіальної політики столиці.

Недостатньо проаналізованими залишаються питання трансформації меморіальних назв і символів Парку, їхнього ідеологічного змісту, взаємодії радянських і сучасних українських наративів пам'яті, а також впливу російсько-української війни на переосмислення цього простору. Окремої уваги потребує дослідження символічних конфліктів пам'яті, що виникають

у Парку, співіснування різних моделей історичної пам'яті та формування нових меморіальних практик у публічному просторі.

Таким чином, відсутність комплексного аналізу Парку Вічної Слави як простору політики пам'яті зумовлює актуальність цього дослідження та визначає необхідність його наукового опрацювання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у системному аналізі простору Парку Вічної Слави як «місця пам'яті» й об'єкта декомунізації та деколонізації в контексті політики пам'яті в Україні.

Для досягнення мети дослідження поставлено такі завдання:

- 1) з'ясувати місце Парку Вічної Слави в системі державних меморіальних практик;
- 2) дослідити процеси декомунізації та деколонізації в його публічному та ландшафтному просторі;
- 3) виділити основні напрями трансформації простору Парку Вічної Слави як об'єкта політики пам'яті;
- 4) визначити роль простору Парку Вічної Слави як «місця пам'яті» у формуванні сучасної політики пам'яті та української національної ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні Парк Вічної Слави виступає не просто рекреаційною зоною, а складним простором політики пам'яті, де розгортається болючий процес переосмислення меморіальних назв, візуальних символів та усталених радянських комеморативних канонів. Під впливом процесів декомунізації та деколонізації трансформується семантика Парку та переосмислення як «місця пам'яті», перетворюючи його з монументального залишку минулої епохи на арену активних суспільно-політичних трансформацій та утвердження національної ідентичності. У такому контексті важливою є теза

про те, що створення й усвідомлення «місць пам'яті» – головний чинник формування групової ідентичності; а вивчаючи зміну цих місць, можна зрозуміти зміну колективної ідентичності тієї чи іншої соціальної групи [12, С. 155].

Саме тому одним із **ключових напрямів дослідження** меморіального простору Парку Вічної Слави є **трансформація історичних наративів**, пов'язаних із пам'яттю про Другу світову війну (так звану «Велику Вітчизняну війну»), що дає змогу простежити зміну комеморативних практик і символічного наповнення цього меморіального простору, а також суспільні реакції на ці зміни. За визначенням В. Іваненка та В. Кривошеїна, через політику пам'яті держава формує певні рамки (фрейми) сприйняття, розуміння та запам'ятовування історичних подій, задаючи форми мислення, необхідні для контролю над населенням [6, С. 17].

У радянський період основою меморіальної політики була ідеологія «безсмертного подвигу», яка акцентувала увагу на героїзмі радянської армії, величчі перемоги та колективному подвигу народу. Меморіальні комплекси, зокрема Парк Вічної Слави, створювалися як символи тріумфу та військової звитяги, що мали формувати у суспільстві відчуття гордості за перемогу та легітимізувати радянську політичну систему.

Парк Вічної Слави як загальнореспубліканський пам'ятник війні в Києві з'явився згідно з постановою уряду й ЦК КПУ про створення першого в країні меморіалу – Парку Вічної Слави, ухваленою 2 березня 1956 р. за № 230 [13]. З урочистим відкриттям Меморіалу Вічної Слави 6 листопада 1957 р. Парк набуває нового значення, ставши символом вшанування героїв, які віддали життя під час «Великої Вітчизняної війни». Місце розташування та велич споруди свідчать про тогочасну політику держави, її ідеологічний вплив на меморіальний простір. Як влучно зазначила С. Калібовець: «Був наявний єдиний сюжет, композиція була ієрархічною (в центрі перебував

головний монумент, стела чи скульптурна група), перед ним – Вічний вогонь, навкруги, на гранітних плитах – списки загиблих» [14, С. 255]. Власне так автори меморіалу – архітектори Авраам Мілецький, Віктор Бакланов, Лев Новиков та скульптор Іван Першудчев – і втілили поставлене перед ними завдання згідно з усіма радянськими комеморативними практиками. У центрі Парку височіє 27-метровий гранітний обеліск, біля підніжжя якого могила Невідомого солдата з Вічним вогнем. До обеліска веде Алея Полеглих Героїв. По обидва боки цієї головної алеї розташовані 34 могили воїнів – захисників і визволителів міста Києва, більшість із яких загинула в роки німецько-радянської війни. У структурі поховань Парку Вічної Слави простежується символічна репрезентація радянського імперського нарративу. Серед загальної кількості похованих є представники п'яти країн: вихідців з України – 13, Республіки Білорусь – 1, Грузії – 1, Республіки Казахстан – 1, Російської Федерації – 18. Походження та вік одного воїна – невідоме.

Домінування представників Росії в меморіальному просторі відображає радянську політику пам'яті, що підкреслювала провідну роль росіян у перемозі над нацизмом та конструювала імперський нарратив «єдиного радянського народу». Це нівелювало внесок інших народів, зокрема українців. У сучасному контексті така диспропорція сприймається як елемент радянської імперської спадщини, що потребує критичного переосмислення.

Спорудження меморіалів і пам'ятників у радянський період мало на меті не лише вшанування пам'яті загиблих воїнів, а й формування в суспільстві певної психологічної атмосфери, орієнтованої на утвердження офіційного історичного нарративу. Важлива роль у цьому процесі відводилася національним звичаям і традиціям вшанування полеглих, меморіалам і пам'ятникам, які виконували функцію активного суспільного впливу на населення та слугували інструментом ідеологічної пропаганди [14, С. 250].

Показовим у цьому контексті є урочисте відкриття Меморіалу Вічної Слави на могилі Невідомого солдата, коли тисячі киян прийшли вшанувати пам'ять загиблих. Відтоді 9 травня стало щорічною церемонією покладання квітів до могили Невідомого солдата, що закріпило Парк як важливий простір офіційних комеморативних практик і ритуалів. Регулярність таких заходів сприяла формуванню колективної моделі вшанування полеглих у війні, в якій поєднувалися державна ідеологія, ритуалізовані практики та символічний простір меморіалу. Політика пам'яті була спрямована на створення «потрібного» синтезу теперішнього з минулим [7, С. 11].

Таким чином, меморіальний простір Парку перетворився на місце символічної репрезентації радянської історичної пам'яті, де через ритуали, масові заходи та монументальну архітектуру здійснювався ідеологічний вплив на суспільство та закріплювалася модель колективної пам'яті, орієнтована на героїзацію війни та утвердження радянського історичного дискурсу.

Після здобуття Україною незалежності відбувається поступовий перегляд радянської моделі меморіалізації, що пов'язано з трансформацією політики пам'яті та інтеграцією України у європейський історико-культурний простір. Активний процес декомунізації охопив не лише законодавчі зміни, а й соціокультурну сферу, сприяючи формуванню нових підходів до осмислення місця України в суспільних трансформаціях [3, С. 59]. Поруч із цим, у політиці пам'яті продовжували існувати радянські традиції: з одного боку, вона була спрямована на відновлення національної пам'яті, а з іншого – підтримувала радянські меморіальні практики, що свідчило про відсутність системного підходу до її формування та реалізації [1, С. 13].

Початок 2000-х відзначився поступовою трансформацією Парку, коли поряд із радянським наративом з'являлися релігійні, національні та культурні

символи, підготувавши ґрунт для подальших змін у політиці пам'яті в незалежній Україні. Реконструкція до 55-ї річниці Перемоги 2000 р. стала важливим етапом оновлення Парку Вічної Слави: впорядковано територію, встановлено дві меморіальні плити – без написів. На честь 2000-річчя Різдва Христового (архітектор М. Жариков, художник Л. Мешкова) поруч з Парком встановлено пам'ятний знак і каплицю. Поява релігійного символу засвідчила відхід від суто радянської традиції та включення християнського наративу пам'яті. У 2001 р. встановлено скульптурний портрет Леоніда Бикова, поєднавши радянську героїку з культурною пам'яттю про українського актора. Власне цей період історичної пам'яті група вчених (Кузьмінець Н., Стадник О., Букіна Т.) характеризує як інструмент політичних перетворень. Основна мета якого полягала у відмові від радянських традицій та відродженні національної історичної спадщини [11, С. 190]. Проте інерційність мислення та вплив дифузійних процесів на національну ідентичність свідчили, що декомунізація та перегляд російсько-українських відносин мали вибірковий і неповний характер [4, С. 669].

В січні 2006 р. проведено всеукраїнський відкритий конкурс на кращий проєкт «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні» (сьогодні – Національний музей «Меморіал Голодомору-геноциду»). Його створення мало на меті репрезентацію однієї з найтрагічніших сторінок української історії – геноциду українського народу 1932–1933 рр. Меморіальний комплекс було збудовано за проєктом Народного художника України А. Гайдамаки, автори – скульптори М. Обезюк, П. Дроздовський та архітектор Ю. Ковальов. Перша черга комплексу відкрита 22 листопада 2008 р. до 75-ї річниці Голодомору. Указом Президента України В. Ющенка 18 лютого 2010 р. музею надано статус національного [15]. Це стало важливим кроком у формуванні державної політики пам'яті, поєднуючи наратив «Великої Перемоги» з пам'яттю про трагічну долю українського

народу та створюючи новий комеморативний контекст для переосмислення радянської меморіальної традиції. У цей період відбуваються якісні зміни у формуванні національної пам'яті: поступовий відхід від радянських шаблонів інтерпретації історії, зростання інтересу до минулого та збільшення кількості меморіальних пам'яток [2, С. 97].

Однак проявом продовження радянського наративу стало встановлення 9 травня 2010 р. біля Меморіалу Слави пам'ятника льотчику Івану Кожедубу – єдиному українцю, тричі Герою Радянського Союзу. Подальшим кроком у закріпленні радянського військово-героїчного наративу стало ухвалення Верховною Радою постанови про створення Алеї Воїнської Слави у Парку Вічної Слави 22 травня 2012 р. [16]. У 2013 р. урочисто відкрито «Алею Воїнської Слави» з встановленими погруддями: 1 травня – Амет-Хану Султану та Г. Береговому; 21 вересня – генералам С. Ковпаку та О. Федорову; 5 листопада – І. Черняхівському та П. Рибалці. Така політика пам'яті відображала проросійський курс президента В. Януковича (2010–2014 рр.), який, серед іншого, передбачав героїзацію радянського минулого та «Великої Вітчизняної війни» [17].

У цей період Парк Вічної Слави дедалі більше функціонував як простір радянської меморіальної традиції, що загостило конкуренцію історичних наративів і зміщувало акценти від національно орієнтованої парадигми до «інтернаціоналістської» та російсько-центричної [6, С.19].

Важливим етапом трансформації наративів стало впровадження нових комеморативних практик: відзначення 8 травня як Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (раніше – Дня пам'яті та примирення), використання символу червоного маку та відмова від радянської риторики «Великої Вітчизняної війни». Особливої актуальності цей процес набув після 2014 р. та в умовах повномасштабної російсько-української війни, коли питання історичної пам'яті стало важливим елементом утвердження

національної ідентичності, зміцнення обороноздатності та національної безпеки. У цьому контексті ключову роль відіграють так звані «закони пам'яті», або «меморіальні закони», які закріплюють офіційні інтерпретації історичних подій та регулюють державну політику пам'яті [5, С. 141]. Так Указом Президента П. Порошенка від 24 березня 2015 р. війну з нацистською Німеччиною вперше в незалежній Україні офіційно названо «Другою світовою» [18]. В українському контексті процеси деколонізації та декомунізації часто осмислюються саме в цій площині – як виконання юридичних норм, приведення публічного простору у відповідність до законодавства [9, С. 36].

Такі зміни відображають перехід до гуманістичного підходу, у центрі якого – людина та пам'ять про жертви війни. Парк Вічної Слави поступово трансформується з радянського меморіалу в простір скорботи й історичної тягlosti, де пам'ять про Другу світову війну поєднується з пам'яттю про сучасну боротьбу України за незалежність. Перехід до європейського контексту пам'ятання зміщує акценти від героїзації держави до вшанування жертв війни та утверджує гуманістичну модель політики пам'яті, орієнтовану на індивідуальні втрати й цінність людського життя.

Наступний напрям дослідження стосується трансформації меморіальних назв та символів. Парк Вічної Слави в Києві є наочним прикладом того, як радянські меморіальні об'єкти зберігаються у фізичному просторі, але змінюють своє значення під впливом нових суспільних і культурних контекстів. Центральні монументи Парку – Обеліск Слави, могила Невідомого солдата та радянські меморіальні написи – залишаються на місці, проте їхні значення переосмислюються під впливом сучасних політичних, історичних та гуманістичних тенденцій.

Важливою формою трансформації є переозначення топонімів, алеї та меморіальних елементів: фізична структура зберігається, а нова

інформаційна складова (QR-коди, оновлені тексти) відображають пам'ять про інші конфлікти, цивільні втрати та сучасну боротьбу за незалежність. Парк демонструє динаміку переосмислення матеріальної символіки під впливом деколонізації та державної політики пам'яті.

Інтегруючи простір у сучасний національний наратив, відповідно до рішення Київради було здійснено демонтування погрудь радянських військових діячів – Сидора Ковпака, Івана Черняховського, Павла Рибалки та Олексія Федорова. Окрім того, відбулася корекція хронологічної символіки на центральному вході до Меморіалу: металеву дату «1941», що відображала радянський наратив «Великої Вітчизняної війни», замінено на «1939» – дату початку Другої світової війни. Просторові цифрові моделі цифр «3» та «9» створив графічний дизайнер Богдан Гдаль, автор написів на станціях метро «Звіринська» та «Українських героїв», а виготовлення профінансував меценат. Ця зміна усуває ідеологічний акцент радянської пропаганди та демонструє прагнення привести меморіальний простір у відповідність до історично точних даних, інтегруючи уявлення про Другу світову війну в сучасний український контекст [19].

Трансформація меморіальних символів у Парку Вічної Слави формує сучасну українську колективну пам'ять: усунення радянських погрудь, оновлення топонімів та інформаційних матеріалів інтегрує минуле в національний і гуманістичний контекст. Парк стає багатовимірним простором пам'яті, де різні історичні наративи співіснують, сприяючи переосмисленню радянського минулого та формуванню сучасної української ідентичності.

Третій важливий напрям наукової розвідки пов'язаний із висвітленням конфліктів пам'ятей у просторі Парку Вічної Слави. Вже зазначалося, що Парк Вічної Слави є прикладом простору, де співіснують і взаємодіють різні моделі історичної пам'яті. Така ситуація й зумовлює

виникнення символічних конфліктів, які у зазначеному просторі проявляються на кількох рівнях: ідеологічному, національному, релігійному та урбаністичному. За І. Ковальською-Павелко, одним із рушіїв політики пам'яті в Україні є «війни пам'яті», що створюють конфлікти в мнемонічному середовищі та ускладнюють формування єдиної національної ідентичності й демократичних процесів [7, С. 13].

Перший рівень конфлікту пов'язаний із протиставленням радянського та українського національного наративів. Меморіальний комплекс Парку створювався як символ перемоги у «Великій Вітчизняній війні», героїзації радянської армії та цілком відповідав ідеології СРСР. Натомість сучасна українська політика пам'яті, орієнтована на переосмислення Другої світової війни як частини загальносвітової трагедії, наголошує на українському досвіді війни, людських втратах і боротьбі за незалежність. У результаті радянські символи (обеліск, могила Невідомого солдата, Вічний вогонь, Алея Полеглих Героїв і Алея Воїнської Слави) набувають нових інтерпретацій або стають предметом дискусій щодо їхнього місця у сучасному меморіальному просторі.

Саме тому на Алеї Воїнської Слави, відкритої за часів В. Януковича в 2013 р., «визначні радянські герої»: С. Ковпак, І. Черняхівський, П. Рибалко та О. Федоров на вимогу громадянського суспільства «звільнили свої почесні місця» [19]. Натомість залишилися погруддя Івана Кожедуба, Амет-Хана Султана та Георгія Берегового. Ці постаті поєднують радянський військовий героїзм із українською національною пам'яттю, сприяючи персоналізації наративу Другої світової війни. У такий спосіб Парк Вічної Слави трансформується в цілісний меморіальний простір, де переосмислення історії долає ідеологічні розбіжності й актуалізує історичну пам'ять у сучасному суспільному дискурсі.

Другий рівень конфлікту стосується імперського та постколоніального бачення історії. Розташування Парку в історичному центрі Києва підсилює символічну напругу між радянською імперською спадщиною та сучасним українським прагненням до деколонізації історичної пам'яті.

Меморіальні простори розглядаються як місця взаємодії та конфлікту різних історичних наративів. У цьому контексті Парк Вічної Слави в Києві постає як простір зіткнення радянського меморіального наративу Другої світової війни та сучасної української культури пам'яті, що особливо проявляється у пам'ятні дати та громадські акції.

Радянські монументи зберігають свої форми, але тепер їхні значення залежать від розташування, сусідніх меморіалів та нових ритуалів пам'ятання. До прикладу, під час сучасних комеморацій на території Парку одночасно покладають квіти до могили Невідомого солдата та Меморіалу жертв Голодомору, що формує інтегровану модель пам'яті, поєднуючи героїзм, трагедію та особисті втрати. Така практика відображає співіснування різних моделей історичної пам'яті в українському суспільстві, які формуються різними соціальними та політичними групами й нерідко вступають у суперечність [7, С. 16].

Одним із перших яскравих проявів конфлікту пам'ятей став інцидент 9 травня 2016 р., коли біля Меморіалу Вічної Слави виникла сутичка між групою молоді з червоно-чорним прапором УПА та учасниками покладання квітів до монумента, зокрема представниками акції «Безсмертний полк», які використовували георгіївські стрічки, комуністичну символіку та портрети Сталіна. Суперечка щодо інтерпретації війни та історичної пам'яті призвела до втручання правоохоронців, що засвідчило відкритий характер протистояння між радянською та національною моделями меморіалізації [20].

Продовженням цього конфлікту став акт вандалізму 7 листопада 2017 р., коли невідомі залили цементом Вічний вогонь біля могили Невідомого солдата – ключового місця офіційних церемоній 8–9 травня. Реакція Київської міської державної адміністрації, яка засудила подію як неповагу до історії та пам'яті героїв, засвідчила прагнення зберегти традиційний меморіальний наратив, тоді як сам інцидент і викрадення бронзових елементів меморіалу свідчили про суперечливе ставлення до радянської меморіальної спадщини [21].

Ситуація, що склалася протягом 2023–2025 рр. у Парку Вічної Слави демонструє процес поступового формування консенсусу щодо відзначення Дня Перемоги й Дня пам'яті та перемоги над нацизмом в Україні. Хоча офіційні заходи на 9 травня не проводяться, мешканці столиці все ж здійснюють неофіційні практики вшанування, покладаючи квіти до Вічного вогню та приносячи портрети родичів, загиблих у роки Другої світової війни. Цей феномен ілюструє співіснування державного та громадського наративів пам'яті. Офіційне зміщення святкування на 8 травня відповідає європейській практиці та політичній логіці сучасної української держави, яку підтримує більшість українського суспільства. Однак особисті та колективні практики громадян, які представляють старше, ще радянське покоління, зберігають символічний зв'язок із історично усталеними датами та формами вшанування. Така динаміка свідчить про трансформацію меморіальної культури, де офіційна політика пам'яті поступово інтегрує історичні традиції з новим національним наративом [22].

Важливою складовою трансформації меморіальної символіки стала поява червоного маку як альтернативної заміни георгіївській стрічці. Уперше цей символ використано в Україні у 2014 р. під час заходів до річниці завершення Другої світової війни за ініціативи Українського інституту національної пам'яті та Національної телекомпанії України. Дизайн розробив

харківський дизайнер С. Мішакін. Графічне зображення поєднує образ квітки маку та кривавого сліду від кулі, що символізує пам'ять про жертви війни; поряд розміщено дати 1939–1945 та гасло «Пам'ятаємо. Перемагаємо». Запровадження цього символу стало важливим кроком до відмови від радянської георгіївської стрічки та переходу до європейської традиції вшанування загиблих, орієнтованої на гуманістичний зміст пам'яті про війну.

Показовим прикладом трансформації Парку Вічної Слави як простору конфлікту пам'ятей став забіг «Дистанція пам'яті», що відбувся 21 березня 2026 р. за ініціативи команди «Нафтогаз» та спортсмена Владислава Гераскевича. Захід був присвячений вшануванню загиблих у російсько-українській війні та актуалізації пам'яті про сучасних героїв у традиційному радянському меморіальному просторі. Учасники подолали символічну дистанцію 1445 метрів, поєднавши особисту та колективну пам'ять через персоналізацію вшанування (футболки з написом «Дистанція пам'яті» та іменами загиблих). Така практика засвідчує зміщення акцентів від радянського культу перемоги до українського наративу пам'яті про жертви російської агресії та формування нової культури пам'ятання в меморіальному просторі Парку Вічної Слави [23].

Таким чином, простір Парку одночасно виступає елементом радянського та імперського наративів, тоді як сучасна політика пам'яті спрямована на утвердження української історичної суб'єктності. Такий конфлікт проявляється не стільки у фізичному демонтажі об'єктів, скільки у зміні їхнього смислового наповнення та суспільному переосмисленні.

Третій рівень конфлікту пов'язаний із релігійним та світським виміром пам'яті.

Києво-Печерська лавра є одним із найдавніших християнських центрів України, що уособлює релігійну традицію та історичну тяглість Києва. Натомість Парк Вічної Слави створювався як світський радянський

меморіальний простір, який мав замінити релігійні форми пам'ятання сакралізованою державною символікою. Така просторово-символічна близькість формує поле взаємодії та напруження між релігійною і світською моделями пам'яті. Показовим прикладом є подія 9 травня 2020 р., коли, за повідомленнями Телевізійної служби новин (ТСН), делегація Києво-Печерської лаври на чолі з митрополитом Онуфрієм та народним депутатом Вадимом Новинським поклала квіти до Меморіалу Вічної Слави, здійснивши ритуал вшанування загиблих. Цей випадок ілюструє феномен конкуренції історичних наративів та різних моделей комеморації Другої світової війни, що проявляється у співіснуванні радянської традиції відзначення 9 травня та сучасного українського підходу до вшанування 8 травня як Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні [24].

Подібні акції демонструють використання релігійної символіки для репрезентації альтернативних історичних наративів, що може спричиняти напруження між офіційними та громадськими практиками пам'ятання. Водночас вони засвідчують динамічний характер сучасного меморіального простору, у якому співіснують різні моделі історичної пам'яті та символічних практик. Такі процеси тривають і сьогодні. Наразі 9 травня 2025 р. у Парку Вічної Слави відбулася традиційна акція вшанування загиблих у Другій світовій війні. Подія супроводжувалася посиленою присутністю поліції та зафіксовано кілька інцидентів, що ілюструють конфлікт різних наративів пам'яті: літня жінка у радянській пілотці демонструвала агресивну поведінку та посилювалася на російську культурну традицію, а чоловік у релігійному одязі виконав радянську пісню «День Перемоги» перед іконою, викликавши змішані реакції присутніх. Водночас більшість учасників дотримувалися мирного наративу, покладаючи квіти та розповідаючи дітям про загиблих, що свідчить про домінування національно-українського наративу в офіційно організованих акціях [25]. Парк Вічної

Слави постає як простір символічної взаємодії та конфлікту пам'ятей, у якому відображаються різні інтерпретації історичної відповідальності, ролі СРСР у війні та сучасної української політики пам'яті.

Таким чином, релігійні акції та офіційні меморіальні практики демонструють співіснування і конкуренцію радянських, релігійних та національних наративів у публічному просторі Парку Вічної Слави. Їхнє сусідство формує особливий культурний контекст взаємодії релігійної та державної сакральності, що може розглядатися як символічний діалог або конкуренція різних моделей пам'яті. Як зазначає П. Бондаренко, «місця пам'яті не лише уособлюють колективну пам'ять про події минулого, а й кристалізують її, сприяючи формуванню колективної ідентичності», що підкреслює важливість їх збереження та роль державної політики у цьому процесі [26].

Четвертий рівень конфлікту стосується меморіального та урбаністичного використання простору. Парк одночасно виконує функції меморіального комплексу, туристичного об'єкта та рекреаційної зони, що створює певну напругу між пам'ятанням і повсякденним використанням простору. Урбаністичний розвиток міста, туристичні маршрути та зміна функціонального навантаження Парку поступово трансформують його символічний статус, що може призводити до зниження рівня сакралізації меморіального простору або його переосмислення як частини міського ландшафту. Слід зазначити, що такий конфлікт існує майже з самого початку існування Парку. У період середньовічної Київської держави верхня частина Парку належала великокняжому селу Берестову, у XVI–XVII ст. – до печерського містечка, що склалося біля Лаври. Після спорудження на початку XVIII ст. земляної фортеці (цитаделі) була зайнята її гласисом. Лише у 1894 р. комендант Київської фортеці генерал-лейтенант артилерії Олексій Васильович Аносов вирішив надати цій землі нове життя, перетворивши її на

парк, який прилягав до Спаського бастіону фортеці [27]. Сад отримав популярність серед киян як Аносівський парк і був найбільш «демократичним» і доступним парком міста [28, С. 132].

У травні 1919 р. розпочалося формування меморіального простору майбутнього Парку Вічної Слави, коли Київський губвиконком відвів схили Аносівського саду під братську могилу так званих «жертв контрреволюції» [29]. А 29 грудня того ж року тут було поховано 42 загиблих, серед яких письменники Г. Михайличенко та В. Чумак [30, С. 3].

Тривалий час сад зберігав свою первинну назву. І лише за рішенням виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 19 березня 1940 р. № 25/20 перейменовано на Кіровський парк [31].

Територію парку було розширено до 7,3 га у 1951 р., а 1956 р., після ухвалення постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК КПУ про спорудження на цьому місці Парку Вічної Слави воїнам Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. було здійснено реконструкцію та благоустрій. Відтепер Парк стає урбаністично організованим меморіальним простором, одночасно залишаючись частиною міського середовища Києва, відкритим для прогулянок і рекреаційного використання, що зумовлює подальший конфлікт між меморіальною та рекреаційною функціями простору. Такий багаторівневий конфлікт сьогодні вирішується індивідуально: одні відвідувачі вшановують полеглих за Україну, інші – насолоджуються алеями та краєвидами. Парк перетворюється на простір співіснування різних практик без явних проявів конфліктів.

Отже, Парк Вічної Слави виступає простором, у якому перетинаються та взаємодіють різні конфлікти пам'ятей: радянський і український, імперський і постколоніальний, релігійний і світський, меморіальний і урбаністичний, історичний і сучасний. Саме ця багатошаровість робить Парк зразком трансформації меморіального простору, де відбувається не лише

збереження пам'яті, а й її постійне переосмислення в умовах сучасних суспільно-політичних змін.

Висновки. Комплексне дослідження Парку Вічної Слави в Києві як простору політики пам'яті дає змогу простежити складний процес трансформації меморіального середовища та наративів пам'яті від радянських моделей до сучасних українських практик. Аналіз показав, що Парк функціонує як місце співіснування різних історичних наративів і дискурсів: радянського військово-героїчного, національного українського та релігійного, що створює багатошаровий символічний простір і відображає суперечливість суспільних уявлень про минуле. **Наукова новизна дослідження** полягає у комплексному аналізі Парку Вічної Слави як зразка простору, де взаємодіють і конфліктують різні моделі історичної пам'яті. Вперше систематизовано трансформацію меморіальних назв, символів і ритуалів, показано співіснування радянського та національного українського наративів пам'яті, а також роль релігійних практик у формуванні альтернативних моделей меморіального простору. **Практичне значення** роботи проявляється у можливості використання результатів дослідження для планування меморіальних просторів, освітніх програм і музейних експозицій, а також для формування збалансованих історичних наративів у публічному просторі міста Києва. **Обмеження дослідження** пов'язані з фокусом на одному об'єкті та використанням переважно публічних джерел. Відсутність даних опитувань відвідувачів обмежує можливість повного аналізу сприйняття Парку різними соціальними групами та його впливу на колективну пам'ять. **Подальші дослідження** можуть охоплювати інші меморіальні простори та соціологічні дослідження відвідувачів. Це дасть змогу глибше зрозуміти механізми співіснування та конфліктів історичних наративів у сучасному публічному просторі.

Список використаних джерел

1. Власенко С. Нормативно-правове та інституційне забезпечення публічної політики національної пам'яті щодо утвердження української національної ідентичності в перші роки відновлення державної незалежності України. *Аспекти публічного управління*. 2023. № 11(4). С. 11–20. <https://doi.org/10.15421/152347> або URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1026>(дата звернення: 10.04.2026).
2. Литвиновська Ю. Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991–2023 рр.). *Консенсус*, 2024. № (1). С. 92–104. DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2024-01/092-104>
3. БойкоОлександр, БіланОлександр. Декомунізаційні процеси України в умовах російського повномасштабного вторгнення. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Випуск № 57. С. 58–67. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.57.8> або <https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/2024-57>(дата звернення: 10.04.2026).
4. Зимовець Максим Сергійович, Черевичний Геннадій Семенович. Трансформація політики декомунізації до деколонізації та дерусифікації в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 2(8). С. 665–678. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-2\(8\)-665-678](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-2(8)-665-678)
5. Василевська Т., Бевз Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. *Політичні дослідження*. 2024. № 1(7). С. 135–158. URL: <http://pd.ipiend.gov.ua/article/view/305743/297295>(дата звернення: 10.04.2026).
6. Іваненко В., Кривошеїн В. Державна політика пам'яті в сучасній Україні в умовах інформаційної війни (2014–2021 рр.). *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2022. 25(2). С. 16–21. DOI: <https://doi.org/10.15421/172218>

7. Ковальська-Павелко І. «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *KrakovskieStudiaMałopolskie*. 2022. № 3(35). С. 7–26. URL: <https://bibliotekanauki.pl/articles/2120305>(дата звернення: 10.04.2026).
8. Політика пам'яті в Україні: історичні наративи, стратегії впровадження в умовах війни та післявоєнного періоду: монографія / відп. ред. Ігор Соляр, упоряд.: Олег Муравський, Михайло Романюк; НАН України, Інститутукраїнознавстваім. І. Крип'якевича. Львів, 2025. 528 с.DOI:<https://doi.org/10.33402/pp.2025>
9. Прохватілова О. Декомеморация: до концептуалізації переосмислення советського минулого в Україні (2014–2025). *Науково-теоретичний альманах Грані*, 2025. № 28(6). С. 33–39. DOI: <https://doi.org/10.15421/172633>
10. Ципанов С. Пам'ять про минуле у світлі постколоніальних студій. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції* 2024. № (24). С. 135–142. DOI: <https://doi.org/10.28925/2412-2475.2024.24.14>
11. Кузьмінець Н., Стадник О., Букіна, Т. Вплив історичної пам'яті українців на події сьогодення. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія. 2023. № 14(56). С. 185–196. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.20>
12. Коник Анастасія. «Історична пам'ять» та «політика пам'яті» в епоху медіакультури. *Вісник Львівського Ун-ту*. 2009. Вип. № 32. С. 153–163.URL:<https://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/view/4047>(дата звернення: 10.04.2026).
13. Парк Вічної Слави в меморіальному просторі Києва. Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

URL:https://vbz.martyrology.org.ua/necropolis/ukraine/kyiv/1_park_slavi/(дата звернення: 10.04.2026).

14. Калібовець С. М. Меморіали Великої Вітчизняної війни у містах-героях України та політика пам'яті (1942–1980-хрр.). *Історичні науки*. 2012. Випуск № 103. С. 246–259. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/23827>(дата звернення: 10.04.2026).

15. Про надання Державному музею «Меморіал пам'яті жертв голодоморів в Україні» статусу національного. Указ Президента України. 18 лютого 2010 р. № 188/2010. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1882010-10079>(дата звернення: 10.04.2026).

16. Про створення Алеї Воїнської Слави у Парку Вічної Слави міста Києва Постанова Верховної Ради України від 22 травня 2012 р. № 4797-VI. URL:<https://web.archive.org/web/20170302215935/http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4797-17>(дата звернення: 10.04.2026).

17. Парк Вічної Слави. *ВАНДРИВКА. Ваш путівник Україною*. 2017. URL: <https://vandrivka.com.ua/park-vichnoyi-slavi-kiyiv/>(дата звернення: 10.04.2026).

18. Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни. Указ Президента України від 24.03.2015 №169/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1692015-18657>(дата звернення: 10.04.2026).

19. Ворона Галина. У парку Слави демонтували погруддя радянських військових діячів. 2024. URL: <https://bigkyiv.com.ua/u-parku-slavy-demontuvaly-pogruddya-radyanskyh-vijskovyh-diyachiv/>(дата звернення: 10.04.2026).

20. У Києві біля Меморіалу Вічної Слави відбувся конфлікт. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/u-kijevi-bilja-memorialu-vichnoji-slavi-vidbuvsja-konflikt-118770.html>(*дата звернення: 10.04.2026*).

21. Вандалізм у столичному Парку Слави: порушникамзагрожує до 7 років за ґратами. URL:<https://www.5.ua/kyiv/vandalizm-u-parku-slavy-porushnykam-zahrozhuie-do-7-rokiv-za-gratamy-158797.html>(*дата звернення: 10.04.2026*).

22. ПокладанняквітівбіляВічноговогню в Києві 9 травня. Фоторепортаж. URL:<https://kyiv.novyny.live/pokladannia-kvitiv-bilia-vichnogo-vogniu-v-kiievi-9-travnia-fotoreportazh-92979.html>(*дата звернення: 10.04.2026*).

23. Борисенко Т. «Дистанція пам'яті»: у Києві відбувся забіг із вшанування загиблих у війні Росії проти України. Суспільне, 2026.URL: <https://suspilne.media/kyiv/1269630-distancia-pamati-u-kievi-vidbuvsja-zabig-iz-vsanuvanna-zagiblih-u-vijni-rosii-proti-ukraini/>(*дата звернення: 10.04.2026*).

24. Делегація з Лаври на чолі з Онуфрієм та Новинським прийшли до Парку Вічної Слави на акцію 9 травня. 9.05.2020. URL:<https://tsn.ua/ukrayina/delegaciya-z-lavri-na-choli-z-onufriyem-ta-novinskim-priyshli-do-parku-vichnoyi-slavi-na-akciyu-9-travnya-1543794.html>(*дата звернення: 10.04.2026*).

25. Резніченко Вероніка. День пам'яті жертв Другої світової війни: кияни поклали квіти у Парку Слави. *Дзеркало тижня*. 09.05.2025. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/den-pamjati-zhertv-druhoji-svitovoji-vijni-kijani-poklali-kviti-u-parku-slavi.html>(*дата звернення: 10.04.2026*).

26. Бондаренко Поліна. Битва за пам'ять: які висновки варто зробити з подій навколо монумента "Батьківщина-мати" та Національного музею Голодомору-геноциду. *Історична правда*. 12 вересня 2023 р. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/09/12/163112/>(*дата звернення: 10.04.2026*).

27. Площа Слави. Місто КИЯ. 2025. URL: <https://mistokyia.ua/interesting-places/square/plosha-slavi/>(дата звернення: 10.04.2026).

28. Рибаків Михайло. Невідомі та маловідомі сторінки історії Києва. К.: «Кий», 1997. 374 с.

29. Томенко Микола. Як радянська влада знищила «царство білого мармуру» на Аскольдовій могилі, де поховані Герої Крут. *Рідна Україна. Громадський рух Миколи Томенка.* 2023. URL: <https://ridna.in.ua/2023/01/29/yak-radyanska-vlada-znyshhyla-czarstvo-bilogo-marmuru-na-askoldovij-mogyli-de-pohovani-geroyi-krut/>(дата звернення: 10.04.2026).

30. Жертви денікінського терору. [У районі Лук'янівського цвинтаря знайдено закопаними в одній ямі 13 трупів, серед яких видні партійні працівники, як т. Михайличенко та ін. Трупі були у страшно понівеченому вигляді...]. *Вісті Київського губернського революційного комітету: газета.* Київ, 1919. № 6.26 грудня. С. 3.

31. Державний архів м. Києва. Ф. Р-1. Оп. 1. Спр. 12815, 12 арк. Рішення виконавчого комітету Київської міської Ради депутатів трудящих від 19 березня 1940 року № 25/20 «Про перейменування вулиць по Кіровському району». Арк. 8, 10 зв.